

*Клімаў Ігар Паўлавіч,
дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў,
к. ф. н.*

ТЫПАЛОГІЯ КАМЕНТАРЫЯ Ў ДАЎНЯЙ КНІЗЕ

У цяперашні час каментарый як від пісьмовага тэксту займае перыферыйнае становішча ў выдавецкай культуры і практыцы, разглядаецца як другасная і малаістотная з’ява¹. Аднак да надыходу Новага часу каментарый быў важным кампанентам пісьмовай камунікацыі, у т. л. сацыяльна значымай, прызнанай і шанаванай грамадствам. З дапамогай каментарыя аўтары маглі не толькі абмяркоўваць і ўдакладняць тыя або іншыя тэксты, але і дэманстраваць свае веды ды выкладаць свае погляды, якія ў адваротным выпадку маглі б застацца без актуалізацыі. Даўнія кнігі (рукапісныя ці друкаваныя) аж да XVIII ст. дэманструюць вельмі высокую культуру і багатую практыку каментарыя. На жаль, гэтая культура цяпер у многім страчана, а семіётыка каментарыя для сучаснага чытача застаецца з большага нераспазнанай і неўсвядомленай, што сур’ёзна зьбядняе рэцэпцыю даўняй кнігі, рукапіснай ці друкаванай.

На жаль, сучасная беларуская навука пакуль не выяўляе ніякай увагі да такога віду тэксту, як каментарый; слабая цікавасць да яго адзначаецца і ў расійскіх ды ўкраінскіх навукоўцаў². Між тым, без асэнсавання гэтай з’явы не магчыма ні эфектыўныя герменеўтыка даўніх тэкстаў, ні адэкватная рэцэпцыя даўніх кніг (у т. л. і старабеларускіх XIV-XVII стст.), насычаных каментарыямі рознага роду і паходжання. Дадзеная праца прысвечана якраз разгляду

---

¹ У разлік не прымаюцца каментарый ў камп’ютарнай сферы і праграмаванні, а таксама ў СМІ, апошнія звычайна адносяцца не да асобнага пісьмовага тэксту а да падзеі ці сітуацыі. Апісанне такіх каментарыяў патрабуе іншага інструментарыя, што выходзіць за межы дадзенай працы.

² Удалося знайсці ўсяго шэраг артыкулаў ці фрагментаў у манаграфіях, прысвечаных каментарыю як з’яве самой па сабе: [Васільев 1988: 191; Зими́на 1991].

каментарыя як віда тэксту і маўленчай дзейнасці, яго функцыі ў даўняй кнізе і спрабуе асэнсаваць з’яву ў тэрмінах герменеўтыкі і філалогіі.

Каментарый узнікае у абставінах, калі нейкі тэкст (як правіла, зафіксаваны на пісьме) набывае самастойную вартасць (цікавасць больш чым для аднаго чалавека). У гэтым выпадку ён здольны зацікавіць пэўную аўдыторыю, якая пачынае звяртаць увагу як на змест такога тэксту, так і на яго формы ды сродкі выражэння. У падобнай сітуацыі гэты тэкст, прадукт асабістага маўлення, набывае звышасабісты характар і становіцца прадметам абмеркавання. Аднак пры гэтым сам тэкст, як правіла, ужо не можа быць зменены відавочным ці свядомым чынам. Справа ў тым, што ў пісьмовай камунікацыі многіх эпох і культур заўжды існуе шмат тэкстаў, якія лічыцца нязменнымі і застылымі (хаця ў іх, натуральная рэч, могуць трапляцца памылкі ці адхіленні з прычыны недагляду або дыверсіі). Да такіх нязменных тэкстаў з эпохі Сярэднявечча ў еўрапейскай цывілізацыі (але не толькі – сюды можна аднесці па меншай меры таксама яўрэйскую і мусульманскую культуры) належала даволі шмат тэкстаў пэўнага роду: сакральныя творы і гістарычныя дакументы (акты, граматы, кодэксы, дамовы, публічныя лісты і да т.п.), а таксама іншыя гістарычныя крыніцы (некаторыя царкоўныя і літаратурныя творы). Абмеркаванне такіх тэкстаў мусіла весціся за іх межамі, без відавочных тэкставых змен, шляхам рэплік, заўваг, прыпісак і інш. Вось падобнае абмеркаванне такіх незмяняльных тэкстаў і называецца ў дадзенай працы каментарыем. Т. ч., каментарый – гэта абмеркаванне чужога незмяняльнага тэксту (такі тэкст далей называецца асноўным)³, якое робіцца за яго межамі.

Аднак такое азначэнне каментарыя занадта агульнае і недастатковае. Паводле яго вельмі многія тэксты могуць быць аднесены да каментарыяў, хаця ім яны не з’яўляюцца. Таму патрэбна размежаваць каментарый з іншымі тэкстамі, блізкімі ці падобнымі да яго.

---

³ У нямецкамоўнай літаратуры сустракаецца і сінанімічная назва асноўнага тэксту: Primärtext ‘першасны тэкст’. Дадзеная назва арыентавана на адзін з параметраў асноўнага тэксту – часавы, які здаецца менш істотным за вызначальную характараыстыку, што дае іншая назва – Haupttext ‘галоўны тэкст’.

Перш за ўсё каментарый неабходна адзначыць ад зноскі. Зноска – гэта вынас часткі асноўнага тэксту (як правіла, невялікай) за яго фармальныя межы (напрыклад, на маргінэс старонкі). Гэтым зноска нагадвае каментарый, аднак такое супадзенне толькі знешняе. Зноска з’яўляецца асобным выпадкам асноўнага тэксту, але не каментарыя, яна належыць аўтару асноўнага тэксту ў момант стварэння гэтага тэксту. Вынас часткі зместу абумоўлены галоўным чынам кампазіцыйнымі задачамі асноўнага тэксту, а менавіта: дасягненнем яго ўнутранай звязнасці і цэльнасці. Таму ў зноску выносяцца, як правіла, неістотныя, дробныя ці рэзка адрозныя кампаненты зместу асноўнага тэксту, якія, у выпадку іх змяшчэння ў асноўным тэксце, выразна парушылі б галоўны кірунак апавядання. Таму для зноскі абіраецца месца за фармальнымі межамі асноўнага тэксту, але ў непасрэднай блізкасці да яго. Гэта тыповая «тэрыторыя» каментарыя, аднак такое супадзенне на самой справе выпадковае. Зноска – гэта частка асноўнага тэксту, аб’яднаная з ім агульнасцю зместу і паходжання; менавіта ў гэтым яе галоўнае адрозненне ад каментарыя.

Каментарый таксама неабходна адмежаваць ад тлумачэння і інтэрпрэтацыі – двух важных відаў тэксту, блізкіх да каментарыя, але не тоесных яму. У форме і змесце яны падобныя таксама паміж сабой, аднак гэта – павярхоўнае ўражанне. Тлумачэнне – гэта раскладанне сэнсу на больш дробныя складнікі шляхам аналізу ці дыферэнцыяцыі, а інтэрпрэтацыя – гэта збіранне ранейшых сэнсаў у новае аб’яднанне. Тлумачэнне і інтэрпрэтацыя таксама арыентаваны на асноўны тэкст, яны таксама разглядаюць яго змест і розныя кампаненты, у т. л. знешнія і дробныя. Яшчэ больш набліжае іх да каментарыя месцазнаходжанне: яны могуць размяшчацца ў той жа прасторы, што і каментарый – на маргінэсе кнігі. Аднак такое падабенства – чыста знешняе, нават выпадковае. І тлумачэнне, і інтэрпрэтацыя ў тыповым выпадку існуюць (ці па меншай меры, могуць існаваць) як звязныя тэксты, што каментарыю ў цэлым не ўласціва. Але галоўнае ўсё ж – сутнаснае адрозненне паміж імі. Каментарый мае інакшую семіятычную прыроду параўнальна з гэтымі відамі тэксту. Тлумачэнне і інтэрпрэтацыя скіраваны на аб’ект асноўнага тэксту, яго сэнсавыя структуры, тады як для каментарыя аб’ектам разгляду з’яўляецца ўжо сам асноўны тэкст, яго форма і

сродкі выражэння, але зусім не аб'ект гэтага тэксту. Хаця аб'ект асноўнага тэксту таксама нейкім чынам прысутнічае ў каментарыі (звычайна толькі ўскосна, апасродкавана), але ён не разглядаецца ў ім – гэта прэрагатыва тлумачэння ці інтэрпрэтацыі. Асноўны тэкст мае ўласны аб'ект (што б ні разумелася пад ім), тады як аб'ектам каментарыя з'яўляецца сам асноўны тэкст. Тут розніца ва ўзроўнях: каментарый выступае метатэкстам для асноўнага тэксту.

Калі паглыбляцца далей у прыроду каментарыя, то трэба асабліваю ўвагу звярнуць на яго кантэкстуальную функцыю. Каментарый суадносіць асноўны тэкст з іншымі тэкстамі, якія пачынаюць моцна ўплываць на працэс асэнсавання асноўнага тэксту, яго разумення, інтэрпрэтацыі. Каментарый стварае «суадносіны дадзенага тэксту з іншымі тэкстамі і пераасэнсаванне ў новым кантэксце» [Бахтин 1975: 207]. Каментарый нібы ўводзіць асноўны тэкст у прастору іншых тэкстаў, аб'ядноўвае з імі (гэта называецца кантэкстам)⁴. Каментарый заўжды імкнецца выйсці за прастору асноўнага тэксту, прыцягнуць да разгляду новыя тэксты (сэнсы), тады як тлумачэнне і інтэрпрэтацыя імкнуча застацца ў межах асноўнага тэксту, яго сэнсаў і зместу. Пры гэтым увага ў каментарыі звяртаецца не на раскрыццё нейкіх глыбінных структур (сэнсаў) асноўнага тэксту (гэта задача тлумачэння ці інтэрпрэтацыі), а фактычна на ўзнаўленне і апісанне кантэксту або сітуацыі, у якой узнік (ствараўся) асноўны тэкст.

Таму можна даць больш вузкае і дакладнае азначэнне каментарыя, якое выяўляе яго сутнасць і адрозненне ад іншых падобных тэкстаў. Каментарый – гэта абмеркаванне асноўнага тэксту (незмяняльнага), калі разглядаецца не аб'ект гэтага тэксту, а толькі ён сам: яго формы і сродкі выражэння, павярхоўныя структуры ці выпадкова абраныя з'явы, дэталі, аспекты. У дачыненні да асноўнага тэксту каментарый будзе выяўляць такія ўласцівасці, як:

---

⁴ Пад іншымі тэкстамі могуць разумецца і новыя вобласці значэнняў, што выяўляюцца ў асобных слоў асноўнага тэксту: тлумачэнні семантыкі такіх слоў, іх канатацый, сфер ужытку, кантэксту і да т. п.

- 1) чужасць, іншароднасць (належнасць іншай асобе (іншаму аўтару), а часта – і іншаму часу);
- 2) несамастойнасць (залежнасць ад зместу і кампазіцыі асноўнага тэксту);
- 3) дадатковасць / другаснасць у сваім змесце і кампазіцыі.

Пры ўсіх адрозненнях важна падкрэсліць і гамалагічнасць, ізамерыю асноўнага тэксту і каментарыя. З пункту гледжання герменеўтыкі і лінгвістыкі каментарый таксама ўяўляе сабой тэкст, які фіксуецца на пісьме такімі ж сродкамі, на той жа мове і часам нават тым жа стылем, што і асноўны тэкст. Праўда, далёка не заўжды каментарый выконвае сваю функцыю як застылы, нязменны тэкст, зафіксаваны на пісьме. Сустракаюцца і выпадкі функцыянавання каментарыя ў вуснай форме.

Такая сітуацыя нараджае інтэрпаляцыю – умяшанне неаўтара (іншай асобы – публікатара, каментатара, чытача) у асноўны тэкст, што прыводзіць да змен гэтага тэксту (які ўспрымаецца як незмяняльны!). На першы погляд, сувязі ці падабенства паміж каментарыем і інтэрпаляцыяй няма. Аднак у істоце любога ўмяшання ляжыць вартасная ацэнка таго ці іншага чытання ці фрагменту тэксту, г. зн. каментарый (хаця б вусны ці нават бязгучны, сам сабе). Т. ч., любой інтэрпаляцыі папярэднічае пэўны каментарый, хаця часцей за ўсё ён існуе толькі ў вуснай форме (ці неабавязкова фіксуецца на пісьме). Інтэрпаляцыі могуць быць адкрытымі – яўнымі, акрэсленымі спецыяльнымі пазнакамі ці выразамі, і скрытымі – пра іх няма ніякіх паведамленняў, а самі інтэрпаляцыі тады выяўляюцца толькі пры тэксталагічным аналізе.

У момант свайго стварэння любы тэкст не патрабуе да сябе каментарыя (па меншай меры, ад яго аўтара), паколькі ясны і зразумелы. Аднак ужо для іншых чытачоў (і самога аўтара – з цягам часу) гэты тэкст становіцца менш ясным і зразумелым (звычайна, з прычыны змен у семантыцы і функцыі сродкаў выражэння). Гэта і становіцца стымулам для звяртання да яго (рэтардацыі), прычым з цягам часу патрэба ў рэтардацыі толькі ўзмацняецца. Але пры страце ці адсутнасці такога стымула тэкст забываецца і знікае з калектыўнай памяці цывілізацыі (хаця як фізічны прадмет ён можа працягваць існаваць).

Каментарый можа мець розныя прасторавыя канфігурацыі адносна асноўнага тэксту:

а) інтэрліньяж – размяшчэнне ў межах асноўнага тэксту, літаральна – паміж радкоў;

б) маргіналіі – знаходжанне ў непасрэднай блізкасці да асноўнага тэксту, на яго межах (літаральна – на маргінэсе: па баках і/ці знізу (зверху) асноўнага тэксту);

в) дыстантнае размяшчэнне, калі каментарый выдалены на пэўную дыстанцыю ад асноўнага тэксту (разрывае яго на асобныя фрагменты (раздзелы, часткі), знаходзіцца пасля яго ці праз некалькі тэкстаў (напрыканцы кнігі) або ў іншым выданні).

Прыкладам вельмі разнастайнай прасторавай канфігурацыі каментарыя і асноўнага тэксту можа служыць лацінская Біблія (Страсбург, 1481). У ёй два слупкі асноўнага тэксту аздоблены з чатырох бакоў маргіналіямі (набраных больш дробным шрыфтам), яшчэ больш дробным шрыфтам набраныя кароткія заўвагі тлумачальнага зместу ў асноўным тэксце, прама паміж радкоў. У сучаснай кнізе каментарый таксама змяшчаецца дыстантна (напрыканцы кнігі ці яе раздзелаў) або ў выглядзе зносак (пастаронкавых заўваг, якія могуць належаць як аўтару асноўнага тэксту, так і рэдактару, выдаўцу і да т. п.).

Найбольш тыповая форма каментарыя – гэта маргіналіі, каментарый у форме заўваг⁵. Такі тэкст мае пэўныя перавагі перад непарыўным тэкстам, паколькі складаецца фактычна з фрагментаў ці кавалкаў, з мінімальнымі патрабаваннямі да іх кампазіцыі і сінтаксічнай звязнасці паміж сабой. Гэта, з аднаго боку, пазбаўляе аўтара каментарый ад стылістычных клопат, а з другога – дае яму магчымасць браць для разгляду любы элемент асноўнага тэксту, не тлумачачы (наогул ці кожны раз) падставы або матывы такога выбару. Яшчэ адна перавага маргіналіі – магчымасць істотных адхіленняў ад зместу ці

---

⁵ У англамоўнай літаратуры сустракаецца і сінанімічная назва для маргіналіі: *apostil*, якая здаецца менш прыдатнай для славянскіх тэрміналогій, паколькі звязана хутчэй з юрыдычнай сферай.

праблематыкі асноўнага тэксту. Важны дадатны бок маргіналіяў – заўважнасць, кідкасць у вочы чытачу, які звяртаецца да старонкі з тэкстам.

З прычыны абмежаванасці месца і сродкаў маргіналіям уласцівы сітуацыйнасць – сувязь з пэўнай сітуацыяй (часам нават не з пісьмовым тэкстам, да якога яны далучаны). Гэта вядзе да іх пэўнай няпоўнасці, перш за ўсё маўленчай: эліпсісы, няпоўныя сказы, дэйкісы, прэсупазіцыі, імплікатуры з’яўляюцца неад’емнымі рысамі гэтых кароткіх тэкстаў. У маргіналіях нярэдка прапускаюцца сэнсавыя элементы (ці робіцца адсылка да іх), якія лёгка аднаўляюцца з камунікацыйнай сітуацыі, з кантэксту. У сваю чаргу, каб зразумець сэнс асобнай маргіналіі, чытачу трэба да пэўнай меры ведаць сітуацыю, звязаную з асноўным тэкстам і з папярэднімі маргіналіямі, хаця б некаторымі. Тым не менш маргіналіям могуць быць уласцівыя і ўласныя сродкі звязнасці, якія яднаюць гэтыя фрагменты ў нейкае адзінства. Гэта розныя сінтаксічныя (далучальныя і злучальныя злучнікі і канструкцыі, уводныя словы і канструкцыі) і семантычныя (дэйкісы, адсылкі, маркеры пачатку ці канца тэксту і да т. п.) сродкі.

Апрача прасторавай каментарый і асноўны тэкст маюць залежнасць і ў часе. Асноўны тэкст заўжды папярэднічае каментарыю (ці магчыма існаванне каментарыя да яшчэ няіснага тэксту?), а апошні заўжды паслядоўнічае першаму. Аднак каментарый – неабавязковы элемент (існуе багата тэкстаў, якія не маюць ніякага каментарыя). У той жа час з’яўленне каментарыя сведчыць пра ўзрост сацыяльнага і камунікацыйнага статусу любога тэксту.

Прасторавае і часовае суіснаванне каментарыя і асноўнага тэксту становіцца чыннікам, які прыводзіць да ўтварэння аб’яднанага тэксту – супольнага (сумеснага) размяшчэння тэкстаў, што належаць розным прадукцэнтам (стваральнікам), але функцыянуюць з пэўнага моманту як адзіны тэкст. Такі тэкст можна чытаць траістым чынам:

- а) толькі асноўны тэкст (каментарый не чытаюцца);
- б) толькі каментарый (без чытання асноўнага тэксту ці пры спарадычным звяртанні да яго);

в) цалкам *in continuo*: і асноўны тэкст, і каментарыі да яго, ва ўзаемасувязі, павярхоўнай ці асэнсаванай.

Аб'яднаны тэкст трэба разглядаць як семіятычную структуру падвышанай складанасці. Яе разнародныя элементы выступаюць як адзінае цэлае і з'яўляюцца носьбітам адзінага паведамлення, нашмат больш значнага, чым паведамленні кожнага з яго складнікаў. Дзякуючы каментарыю, чытач ужо суадносіць асноўны тэкст не толькі з уласнымі ведамі, але і з больш шырокім кантэкстам (напрыклад, тэкст Бібліі – з іншымі часткамі Св. Пісьма, з рэлігійнай практыкай, творамі Айцоў Царквы і г. д.). Аднак кампаненты такога аб'яднанага тэксту нераўнапраўныя паміж сабой. Адзін з іх здаецца больш важным (гэта асноўны тэкст), тады як іншы ўспрымаецца як дапаможны і дадатковы да яго (каментарый). Праўда, гэтая нераўнапраўнасць даволі адносная: можна ўявіць сабе малакаштоўны тэкст у суправаджэнні каштоўнага каментарыя (адваротны выпадак, калі малакаштоўны каментарый суправаджае высказначны асноўны тэкст (напрыклад, біблейны), здаецца рэдкім ці нават немагчымым – з прагматычных прычын).

Як вынік, аб'яднаны тэкст валодае семіятычнай складанасцю, якая праяўляецца ў:

1) семіятычнай неаднароднасці, калі ў межах адной структуры ўзаемадзеінічаюць розныя знакавыя сістэмы:

а) розныя тэксты (асноўны і каментарый, пры гэтым і каментарый таксама можа быць неаднародным – належаць розным прадукцэнтам ці складацца з каментарыяў некалькіх прадукцэнтаў);

б) розныя семіятычныя варыянты графікі (напрыклад, розныя памеры шрыфту асноўнага тэксту і каментарыя) ці розныя мовы каментарыя(ў);

в) розныя прасторавыя канфігурацыі тэкстаў у межах аб'яднанага тэксту (асноўны тэкст звычайна змяшчаецца ў цэнтры, каментарый – на маргінэсе);

2) семіятычнай шмат'яруснасці, калі наяўнічае, па меншай меры, два планы зместу: экспліцытны (выражаны, акрэслены) і імпліцытны (невыражаны, прыхованы). Так, асноўны тэкст будзе заўжды мець, як мінімум, экспліцытны план, але каментарый заўжды выяўляе і яго імпліцытны план (ці, па меншай

меры, адзін з такіх планаў). Пры гэтым каментарый дэманструе, як правіла, толькі ўласны экспліцытны план, тады як каментарый да каментарыя выявіць ужо яго імпліцытны план і г. д. У выніку, сістэма знакаў аднаго парадку ўздымаецца на другі ўзровень, павялічваючы вымярэнні сэнсавых структур такой сістэмы.

Добрым прыкладам аб'яднанага тэксту можа служыць ранняе выданне Вавілонскага Талмуда (Венецыя, 1520-23), здзейсненае Даніілам Бомбергам. У ім складанасць структуры аб'яднанага тэксту выяўляецца праз канфігурацыю яго кампанентаў. У цэнтры старонкі знаходзіцца тэкст Талмуда з цытатамі з Мішны, вакол якога змяшчаюцца глосы каментатараў-тасафістаў (слупок пры ўнутраным полі) і каментарый Рашы (слупок пры знешнім полі), пры гэтым першы слупок крыху вузейшы за другі і займае значна меншую плошчу старонкі. Іншыя каментарыі (Майманіда, Ашэра) падаюцца пасля кожнага раздзела Талмуда суцэльным тэкстам на ўсю старонку. Таксама неабходна адзначыць і розны памер шрыфтоў тэксту Талмуда і каментарыяў да яго.

Пры семіятычнай складансці асаблівае значэнне ў аб'яднаным тэксце набываюць сродкі сэнсавай сувязі паміж асноўным тэкстам і каментарыем. Такія сродкі вельмі разнастайныя, да іх ліку адносяцца:

1) унутраная рубрыкацыя асноўнага тэксту (падзел на часткі, раздзелы, параграфы і г. д.), якая дазваляе экспліцытна падзяляць і выяўляць гарызантальную структуру асноўнага тэксту; такая рубрыкацыя можа быць як спрадвечнай (створанай пры ўзнікненні тэксту), так і другаснай (набытай пазней, напрыклад, пры каментаванні ці выданні);

2) маркеры (сродкі пазначэння, сігналізацыі), якія могуць знаходзіцца як ў асноўным тэксце, так і ў каментарыі:

а) дыстынктары – сродкі вылучэння (звычайна праз абмежаванне ці сігналізацыю) пэўнага фрагменту: розныя графічныя знакі (пісьмовыя і непісьмовыя), якія не ўваходзяць у змест ні асноўнага тэксту, ні каментарыя, а толькі функцыянуюць на іх фоне як знакі-сімвалы, якія падаюць пэўныя сігналы чытачу: гэта літары ці лічбы ў функцыі такіх знакаў, ці чыста друкарскія значкі (зорачкі, крыжыкі, стрэлачкі і да т. п.), што выкарыстоўваюцца ў такіх мэтах;

б) дэлімінатары – размежавальнікі, якія вызначаюць пачатак ці канец тэксту або яго частак: абзацныя ўцягі, прагалы, чыстая прастора на старонцы ці наадварот наборныя рэйкі, лініі і да т. п., розны памер і малюнак шрыфтоў (маленькі, вялікі; курсіў і да т. п.), нарэшце, сама кампазіцыя тэкставага матэрыялу на старонцы (у цэнтры ці на маргінэсе) і да т. п.;

в) канекцыі – зместавыя кампаненты (звычайна, у каментарыі, але дапушчальна і ў асноўным тэксце, напрыклад: «тут чытач спыніцца і ...», «тут нехта можа сказаць...» – т. зв. звяртанні аўтара да чытача), якія выражаюць рознага роду міжтэкстуальны дэйкіс (адсылку да іншага тэксту ці да яго фрагмента): напрыклад, «гл. ніжэй (вышэй)» або «гл. там-та» і да т. п. (адсылкі да іншых маргіналій, ці да іншых месцаў асноўнага тэксту, ці да іншых тэкстаў), а таксама злучнікі і ўводныя канструкцыі. Лінгвістычныя сродкі канекцыі даволі разнастайныя: гэта лексіка, анафары і эпіфары, злучнікі і бяззлучнікавыя канструкцыі, часціцы, трывальна-часавая і мадальнае афармленне дзеясловаў (прэдыкатаў), эліпсісы і паўторы, інверсія і інш. Напрыклад, абсалютны пачатак сказа падкрэслена не толькі абзацны ўцяг і/ці вялікая літара (ініцыял), але і адсутнасць дэйктычных займеннікаў; пачатковыя сказы па сваёй лексіцы і сінтаксісу, ужыванні формаў дзеясловаў адрозніваюцца ад непачатковых і канцавых.

Пры дапамозе гэтых сродкаў ажыццяўляецца сэнсавая сувязь паміж асноўным тэкстам і каментарыем, прывядзенне апошняга ў адпаведнасць першаму, а таксама ўвядзенне асноўнага тэксту ў шырэйшы кантэкст (іншых тэкстаў). Іншая функцыя такіх сродкаў – у дыстынкцыі (сігналацыі) – прыцягненні ўвагі чытача да пошуку ці вылучэння пэўных кампанентаў зместу.

У якасці прыкладу можа служыць скразная рубрыкацыя ў сучасных выданнях ці скразная нумарацыя ў іх зносах, заўваг і да т. п., сістэма пазнак і заўваг пры літургічных ці біблейных тэкстах і інш. Таксама скразная нумарацыя кампанентаў зместу асноўнага тэксту ў любым сучасным выданні выконвае функцыі і яго ўнутранай рубрыкацыі, і дэлімінатара (змяшчаецца перад зместавым кампанентам, а не пасля яго), і канектара (праўда, метафарычнага характару, паколькі паведамляе пра суадносіны дадзенага кампанента з астатнімі

(як першага, сёмага ці трынаццатага) на падставе прэсупазіцыі (унутраных ведаў) пра парадак лічбаў).

Асобным сродкам сэнсавай сувязі з'яўляецца аздабленне аб'яднанага тэксту, якое залучае розныя графічныя сродкі, ужо пералічаныя вышэй, а таксама выявы (арнаменты, малюнкі, рэйкі і да т. п.).

На падставе розных ступеняў звязнасці (кагезіі), уласцівым розным тыпам каментарыя, можна вылучыць два яго тыпы: тэксія і фіксія.

Тэксія – каментарый, дастаткова аўтаномны і закончаны ў сваёй кампазіцыі, які можа існаваць асобна, на дыстанцыі ад асноўнага тэксту. Такія каментарыі ў нечым набліжаюцца да тлумачэння ці інтэрпрэтацыі. Прыкладам могуць служыць розныя тлумачальныя Евангеллі або Псалтыры ў хрысціянскай культуры ці Талмуд (каментарый на Мішну, якая сама ўяўляе сабой каментарый на Тору) у іўдзейскай. Усе гэтыя каментарыі могуць існаваць (чытацца і выдавацца, перапісвацца) як асобныя, самастойныя тэксты (г. зн. як асобныя кнігі).

Фіксія – каментарый з нешырокай звязнасцю, з неразвітай кампазіцыяй, які не можа існаваць самастойна і мусіць размяшчацца ў непасрэднай блізкасці да асноўнага тэксту. Падобныя каментарыі часта нагадваюць зноскі ці заўвагі, паколькі звычайна змяшчаюцца на перыферыі асноўнага тэксту. Прыкладам могуць служыць розныя выданні біблейных тэкстаў з маргіналіямі ці каментарыі тасафістаў да Талмуда. У тыповым выпадку фіксіі асобна, на дыстанцыі ад асноўнага тэксту, існаваць не могуць і пэўнай звязнасці паміж сабой (за выключэннем некаторых стылістычных агульнасцей) не маюць.

Як бачна, каментарый мае даволі складаную структуру і выконвае важныя функцыі ў кнізе. Як пісьмовы тэкст, ён валодае шэрагам рыс і асаблівасцей, уласцівых многім пісьмовым тэкстам. Аднак пры гэтым у яго маюцца і пэўныя асаблівасці, абумоўленыя важнай семіятычнымі функцыямі каментарыя ў пісьмовай камунікацыі. Гэта перш за ўсё метатэкставая і кантэкставая функцыі, якія забяспечваюць каментарыю важную ролю як у даўняй, так і ў сучаснай кнізе.

ЛІТАРАТУРА

1. Бахтин, М. М. К методологии литературоведения // Контекст – 1974. М., 1975. С. 203–212.
2. Васильев, С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста. Киев, 1988. С. 191.
3. Зими́на, Л. В. Маргинальные комментарии и маргиналии // Книга: Исследования и материалы. М., 1991. Сб. 63. С. 113-116.
4. Текст как явление культуры / Антипов Г. А., Донских О. А., Морковина Н. Ю., Сорокин Ю. А. Новосибирск, 1989.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ